

Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbîler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i -Ebû Hüreyre Örneği-

Bekir KUZUDİŞLİ, Yard. Doç. Dr.*

“Ahmad b. Hanbal's *Musnad* in
the context of companions men-
tioned outside of their *musnads* -
the case of Abû Hurayra-”

Abstract: The purpose of this article is, by focusing on the example of Abû Hurayra, to search the reasons of the appearance the *hadîths* narrated via other companions in the *musnad* of one companion. For readers who especially considered the genre of *Musnad*'s books and expected all narrations of the one companions to be in the same place together, it is highly surprising to encounter some *hadîths* that were narrated via other companions in the Abû Hurayra *musnad*, while Abû Hurayra's own narrations are in the *musnad* of the other companions as well. In this article I will focus on what was meant by this structure of the classification in the *Musnad*. And based on this study, I will make some general comparisons between the *Musnad* of Ibn Hanbal and the *Musnads* of some authors of his time.

Citation: Bekir Kuzudîşli, “Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbîler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i -Ebû Hüreyre Örneği-” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/2, 2010, pp. 69- 95.

Key words: Ahmad b. Hanbal, *Musnad*, Abû Hurayra, *Ilal*, *Mursal*.

I. Giriş

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i hicrî III. yüzyıldan günümüze intikal etmiş, en geniş hadis eserlerinden birisidir. Söz konusu zaman diliminde bu denli büyük bir eserin telif edilmesi İslâm ilim tarihi açısından gerçekten büyük başarı; eserin günümüze ulaşmış olması ise bizim için büyük bir kazançtır. Zira bu eseri elde etmekle ilim dünyası tekrarlı 26.363 tekrarlar çıkarıldığında 9.339 hadise¹ bir arada ulaşma imkânına kavuşmuştur.

Ahmed b. Hanbel'in, *Müsned*'ini yazmaya fiilî olarak Yemen'den dönünce yani yaklaşık olarak hicrî 200 yılında başladığı ileri sürülür.² Onun ilk defa on

altı yaşındayken 179 yılında hadis meclislerine katıldığı³ dikkate alınırsa yaklaşık yirmi bir yıllık bir birikimle eserini oluşturmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu müddet zarfında o, öncelikle kendi şehri olan Bağdat'taki hocalarından hadis almış daha sonra ise Basra, Kûfe, Mekke, Medîne⁴ ve Yemen'i dolaşmıştır.

Bu çalışmasıyla Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber'den gelen merfû hadisleri bir araya toplamak gayesinin yanı sıra muhtemelen devrindeki itikadî ve fikrî sorunlara bir çözüm sunmak istiyordu.⁵ Çünkü hicrî II. yüzyılda itikadî akımlar iyice belirginleşmiş ve toplumda imana dair konular giderek yaygın bir şekilde tartışılmaya başlanmıştı. Re'ye dayananlar başta olmak üzere⁶ kitap yazmaya karşı olduğu belirtilen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i telif etmeye başlamasında, yaşanan sorunlara bizzat hadislerden çözüm üretmek düşüncesi önemli bir yer tutmaktadır. Onun başlangıçtaki bu fikri, eserini telif ederken yaşadığı, Halife Me'mûn zamanında başlayıp, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde çeşitli şekillerde devam eden ve İbn Hanbel'in de olayların merkezinde bulunduğu Mihne hadisesiyle iyice pekişmiş olmalıdır. Nitekim oğlu Abdullah'ın babasına yönelttiği “*Sen kitap yazılmasını hoş görmediğin halde neden Müsned'i telif ettin?*” şeklindeki sorusuna Ahmed b. Hanbel'in verdiği cevap onun bu konudaki niyetini açıklamaktadır:

Ben bu kitabı rehber (imam) olsun diye telif ettim. İnsanlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetinde ihtilâf ederlerse ona müracaat ederler.⁷

Ahmed b. Hanbel'in, iki yıl dört ay süren hapis hayatı, sonrasında uzun bir dönemi kapsayan göz hapsi *Müsned*'in oluşumunda ve rivâyetinde belirleyici olmuştur. Çünkü Ahmed b. Hanbel, söz konusu baskı ortamında *Müsned*'ini sadece aile fertlerine tam olarak rivâyet edebilmiştir. Bu hususu, Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu Hanbel b. İshâk şu şekilde açıklar:

Ahmed b. Hanbel, beni, oğulları Sâlih ve Abdullah'ı topladı. Bize *Müsned*'i okudu. Onu (tam olarak) bizden başka kimse işitmedi.⁸

Hanbel b. İshâk'ın bu sözleri, *Müsned*'i aynı aileden üç kişinin tam olarak aldığına işaret ediyorsa da *Müsned* onlar arasında sadece Abdullah kanalıyla bize ulaşmıştır. Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarının kaydettiklerine göre Ahmed

Arnaût ve arkadaşları), Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1413/1993 I, 60 (Muhakkiklerin önsözü).

³ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Ali Muhammed Amr), Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1399/1979, s. 46.

⁴ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıb*, s. 48-49.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61 (Muhakkiklerin Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarının önsözü). *Müsned* türü eserlerinin yazılmasındaki diğer muhtemel gayeler hakkında bkz. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, 2005, s. 229-241.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61; Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 142, 234.

⁷ İbn Asâkir, *Tertîbü esmâi's-sahâbe*, s. 32; İbnü'l-Cezerî, *al-Mas'adü'l-ahmed*, I, 34 (*Müsned*'in Ahmed Muhammed Şakir tahkikin -Dârü'l-hadis, Kâhire, 1416/1995- girişinde)

⁸ İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed*, s. 35.

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis kuzudislibekir@yahoo.com

¹ Mustafa Karataş, *Hadislerin Artması ve Sayısı*, İham&İşaret, 2006, s. 219.

² Ebû Mûsâ el-Medîni, *Hasâisü'l-Müsned*, I, 28 (*Müsned*'in Ahmed Muhammed Şakir tahkikin girişinde -Dârü'l-hadis, Kâhire, 1416/1995-); Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şu'ayb el-

b. Hanbel, 225 yılında *Müsned*'i aile fertlerine rivâyet etmeye başlamış,⁹ on iki yıl sürdüğü anlaşılan bu faaliyet 237 yılında sona ermiştir.¹⁰ Bu tarihten itibaren Ahmed b. Hanbel'in bir hadisi baştan sona rivâyet etmediği nakledilmektedir.¹¹

Ahmed b. Hanbel'in, ailesine tamamlanmış ve gözden geçirilmiş bir kitap bırakmadığı bilinmektedir. Aksine İbn Hanbel, oğlu Abdullah'a nusha ve cüzler hâlinde rivâyet etmiş ve "Şunu falanın müsnedine, şunu da falanın müsnedine koy" demişti.¹²

Bununla birlikte kaynaklarda Abdullah b. Hanbel'in *Müsned*'in tertibindeki rolü ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Zehebî'nin naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, kitap telifini hoş görmemiş ve *Müsned*'i de o telif etmemiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Ahmed b. Hanbel, sadece nüsha ve cüzler hâlinde eseri oğluna rivâyet etmiş ve onun kimin müsnedine konulacağını göstermişti.¹³ Sonrasında ise *Müsned*'i oğlu Abdullah tertip etmiştir.¹⁴

İbn Hanbel'in *Müsned*'i hakkında en önemli çalışmalardan birini kaleme alan Şemsüddîn b. el-Cezerî (v. 833) ise Ahmed b. Hanbel'in hadisleri ayrı ayrı sayfalar yazıp müsnedde olarak cüzler hâlinde ayırdığını, fakat daha sonra ölüm korkusuyla onları tam olarak düzenleyip tertip etmeden çocuklarına ve ailesine rivâyet ettiğini nakletmektedir. Ona göre, *Müsned bu hâliyle kalmış*, sonrasında ise Abdullah b. Ahmed esere bazı ziyadelerde bulunmuştur.¹⁵ Dikkat edilirse burada *Müsned*'e bazı ziyadeler yapan Abdullah b. Ahmed'in, onun tertibiyle ilgili bir müdahalede bulunup bulunmadığına dair bir ifade yer almamaktadır.¹⁶ Ancak bu sözler, Abdullah b. Ahmed'in *Müsned*'in tertibi için herhangi bir şey yapmadığını da çağrıştırmaktadır.

İbn Hacer'e (v. 852) göre ise Ahmed b. Hanbel, az hadis nakleden sahâbilerin (mukillûn) müsnedlerini tertip etmemiştir. Bu müsnedlerin tertibi

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 49 (Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarının mukaddimesi).

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 316. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 49 (Şu'ayb el-Arnaût ve arkadaşlarının mukaddimesi).

¹¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 277, 309-310; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 48-49 (Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarının mukaddimesi).

¹² Zehebî, *Siyer*, XIII, 522.

¹³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 522.

¹⁴ İbn Asakir, *Tertibü esmâ*, s. 10 (Muhakkik Âmir Hasan Sabrî'nin önsözü);

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed*, I, 35. Bu ziyadelerin değerlendirilmesi için bkz. Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, AÜSBE, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 1997, s. 99.

¹⁶ Metinde İbnü'l-Cezerî'den nakledilen alıntıyı eserinde zikreden Âmir Hasan Sabrî, - muhtemelen *Müsned* hakkındaki diğer rivâyetleri de dikkate alarak- Abdullah b. Ahmed de, babasının vefatından sonra onun tertibini üstlendi demektedir (Amir Muhammed Sabrî, *Zevâidü Abdullah b. Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned ma'a dirâsetin ani'l-İmâm Abdullah ve cuhûdihî fi hidmeti's-sünne*, Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye, Beyrût, 1410/1990, s. 112).

oğlu Abdullah'a aittir.¹⁷

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in söz konusu eserinin tertibinde bazı sorunlar bulunduğu birçok âlimin dile getirdiği bir husustur. Örneğin İbn Asâkir (v. 571), gerçekten önemli bir kitap olmasına rağmen *Müsned*'in ne *Sünen* tarzında ne de harf sırasına göre telif edilmiş bir eser olmasından dolayı ondan istifade etmenin zorluğuna işaret ettikten sonra şu değerlendirmede bulunur:

Bu eserde Şamlılar ile Medinelilerin hadisleri karışmıştır. Basralılarla Küfelilerin hadislerinin arası ayrılmamıştır. Hatta bazı yerlerde erkeklerin hadisleri ile hanımların hadisleri birbirine girmiş, kabilelerin müsnedleri şehirde yaşayanların müsnedleriyle zikredilmiştir. Daha önce rivâyet edilmiş, metni ve isnâdı bir olan hadisler aynen tekrar edilmiş, hatta bir hadis hiç bir faydası olmaksızın üç kere tekrarlanmıştır.¹⁸

Yukarıda zikredilen benzer tespitlere işaret eden Zehebî de, bir müsnede başka bir müsnedin dâhil olduğunu, nadiren de olsa bir senedin başka bir senede karıştığını belirtmekte,¹⁹ ayrıca iyice yaşlandığı ve gözlerinde problem olduğu için kendisi yapamasa da âlimlerin bu büyük eseri tertip edip bölümlere ayırmalarını, tekrarlarını ayıklayıp tashiflerini gidermelerini, sahâbilerin ve râvîlerinin alfabetik sıraya göre dizerek, hadislerinin *Kütüb-i Sitte* içerisindeki yerini göstermelerini istemektedir.²⁰ Günümüze kadar *Müsned* üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, onu tertip etmek, bablara göre sınıflandırmak, alfabetik olarak fihristini çıkarmak veya bir kısmını tekrar düzenlemek ya da hadislerinin etrafını (baş taraflarını) zikretmek gibi faaliyetler dikkat çekmektedir.²¹

Müsned üzerinde çalışma yapan ya da çeşitli sebeplerle ona müracaat eden âlimler, *Müsned*'in tertibiyle ilgili hatalarla karşılaşmış ve genel olarak sorumluluğu oğlu Abdullah b. Hanbel'e ya da *Müsned*'i rivâyetinde onun yegane râvîsi Ebû Bekir el-Katî'î'ye (v. 368) yüklemişlerdir. Örneğin İbn Asâkir, Ebû Bekir el-Katî'î'nin kitabının suya düştüğünü ve bu olaydan sonra kontrol etmeksizin hadisleri rivâyet ettiğini ileri sürerek, *Müsned*'deki hatalarda onun önemli bir payı olduğunu belirtmektedir.²² İbn Hacer ise, az hadis rivâyet eden

¹⁷ İbn Hacer, *el-Mu'cemül-müfehres ev Tevrîdi esânîdül-kütübî'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra* (thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî Emrîr el-Meyâdîni), Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1418/1998, s. 129. Arif Alkan da, Ahmed b. Hanbel'in temel ölçülerini ortaya koyup iskeletini ortaya çıkarsa da *Müsned*'e son şeklinin Abdullah b. Ahmed tarafından verildiğini söylemektedir (Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel*, s. 97).

¹⁸ İbn Asakir, *Tertibü esma*, s. 33.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *al-Mas'adü'l-ahmed*, s. 36 (Hafız Ebû Abdullah ez-Zehebî'den naklen).

²⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 525.

²¹ İbn Hacer, *el-Mu'cemül-müfehres*, s. 129. *Müsned* hakkında yapılan çalışmaları topluca görmek için bkz. Christopher Melchert, "The Musnad of Ahmad ibn Hanbal: How It Was Composed and What Distinguishes It from the Six Books", *Der Islam*, 2005 s. 32-37.

²² İbn Asâkir, *Tertibü esma*, s. 33. Kitabın muhakkiki Âmir Hasan Sabrî, müellifin Ebû Bekir'i eleştirdiği cümleleri şu şekilde kaydeder: ثم إن كتاب أبي بكر بن مالك الذي رواه عن ابنه عبد الله بن أحمد فحدث به بعد عُرْفَتْها وما حَقَّتْ. Pek fazla anlam ifade etmeyen bu cümlede altı çizili kelime-

sahâbilerin (mukillûn) müsnedlerini tertip eden Abdullah b. Ahmed'in, Medînelileri Şamlılar arasında zikretmek ve benzeri gibi büyük hatalara sebebiyet verdiğini kaydetmiştir.²³

Bu makalede, *Müsned*'in tertibi ile ilgili yukarıda sayılan bütün sorunlar ele alınmayacak sadece müsnedleri dışında zikredilen sahâbilerin hadisleri yakından incelenecektir. Söz konusu edilen araştırma, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi hacimli bir eser olunca çalışmayı belirli bir isim üzerinde sınırlandırmak kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu makalede hadis sayısı açısından temsil gücü en yüksek olan Ebû Hüreyre'nin rivâyetleri esas alınmıştır. Aşağıda Ebû Hüreyre'nin müsnedinde zikredilen başkalarına ait rivâyetler ve Ebû Hüreyre'nin diğer sahâbilerin müsnedlerinde kaydedilen hadisleri incelenecektir. Sonrasında ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile diğer bazı *Müsned*ler anahatlarıyla mukayese edilecektir.

II. Farklı Yerlerde Rivâyet Edilmesi Açısından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Hüreyre Hadisleri ve Diğer *Müsned*lerle Mukayesesi

Ahmed b. Hanbel'in eserindeki Ebû Hüreyre'nin *Müsned*'i incelendiği zaman, Ebû Hüreyre ismi ile bitmeyen belirgin sayıda hadisin varlığı dikkat çekmektedir. Öte yandan Ebû Hüreyre'den gelen hadislerin farklı sahâbilerin müsnedinde zikredildiği görülmektedir. Aslında bu sadece Ebû Hüreyre ismi ile sınırlı değildir. Ahmed b. Hanbel'in adı geçen eserinde bir sahâbinin müsnedinde farklı sahâbilerin hadisleri bulunabilmekte, söz konusu sahâbinin hadisleri de farklı yerlerde görülebilmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunan sahâbilerin yerlerini göstermek için kaleme alınan İbn Asâkir'in *Tertibü esmâi's-sahâbeti'l-lezîne ehrace hadîsehum Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned* adlı eserini tahkik eden Âmir Hasan Sabrî, sahâbilerin ismi geçtikçe onların farklı yerlerdeki hadislerini de kaydetmiştir. Burada muhakkik, bir-biriyle karışan müsnedlerin yanı sıra, bir râvînin isnâddaki açıklamalarını (örneğin; Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadisten sonra râvîsi Ebû'z-Zübeyr'in "bu hadisi Câbir'den de aldım" açıklaması);²⁴ bir hadisin doğrudan iki veya

daha fazla sahâbeye nispeti (an Ebû Hüreyre ve Sa'd b. Ebî Vakkâs);²⁵ tahville zikredilenler²⁶ ya da râvînin şüphe ifade ettiği yerleri de göstermiştir.²⁷ Bu çalışmada yukarıda zikredilen bir hadisin iki sahâbeye nispet edilmesi ya da şüphe izhar edilmesi gibi aynı hadis içindeki hususlar dikkate alınmayıp *Müsned*'de farklı hadisler olarak zikredilenler incelenecektir.

A. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Sahâbilerin Farklı Yerlerde Zikredilmesi

Ebû Hüreyre'nin müsnedinde kaydedilen farklı sahâbiler ve diğer müsnedlerdeki Ebû Hüreyre ile biten isnâdlar dikkate alındığında *Müsned*'deki söz konusu uygulamanın farklı amaçlardan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bunlar, zikredilen hadisin sahâbe râvîsinde meydana gelen illeti göstermek, kaynağa bağlılık, bir önceki hadisi açıklama ya da teyit ve girişte söz konusu ettiğimiz *Müsned*'deki karışıklıklar şeklinde sınıflandırılabilir. Aşağıda bu başlıklar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Sahâbe Tabakasındaki İlele İşaret

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde bazen Ebû Hüreyre kanalıyla naklettiği bir hadisten sonra aynı hadisin isnâddaki râvîler tarafından farklı sahâbeye de atfedildiğini başka bir hocası kanalıyla belirtmektedir. Buna paralel olarak söz konusu eserde başka bir sahâbinin müsnedinde ondan gelen bir hadisten sonra yine farklı bir hocası kanalıyla aynı hadisin Ebû Hüreyre'ye de nispet edildiği kaydedilmektedir. Bu tür uygulamalarda hadisi naklettiği müsned dikkate alınmak suretiyle Ahmed b. Hanbel'in, isnâdlardan birinin hatalı olduğuna işaret ettiği sonucuna ulaşılabilir. Örneğin Abdullah b. Adî b. Hamrâ ez-Zührî'nin müsnedinde İbn Hanbel söz konusu sahâbiden gelen iki isnâda yer vermekte ardından da Ebû Hüreyre rivâyetini nakletmektedir:

a. Ebû'l-Yemân (Hakem b. Nâfi') > Şu'ayb > Zührî > Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Abdullah b. Adî b. Hamra "Mekke çarşısındaki Hazvera mevkiinde duran Hz. Peygamber (Mekke'ye hitaben) şöyle buyurdu "Allah'a yemin olsun ki sen Allah'ın

²⁵ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 330. krş. İbn Asâkir, *Tertib*, s. 60.

²⁶ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 449. krş. İbn Asâkir, *Tertib*, s. 117.

²⁷ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 465. krş. İbn Asâkir, *Tertib*, s. 117. Muhakkik Âmir Sabrî'nin bu çalışması *Müsned*'in Şuayb Arnaut ve arkadaşları baskısının önsözünde iktibas edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 64-68). Ne var ki Âmir Sabrî'nin listesinde birçok eksiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin muhakkik, Cabir b. Abdullah'ın müsnedini incelerken, onun iki hadisinin Ebû Hüreyre'nin müsnedinde olduğunu (II, 344 ve 426) söylemektedir (İbn Asâkir, *Tertib*, s. 43). Ancak Câbir'in Ebû Hüreyre'nin müsnedinde yer alan hadisleri daha fazladır. Söz konusu hadislerden başka *Müsned*'in, II, 429 ve 495 sayfalarında da Câbir b. Abdullah'ın hadislerine yer verilmektedir. Bu tür eksiklikler diğer sahâbilerin müsnedleri için de geçerlidir. Öte yandan Arif Alkan da, *Müsned*'de bir sahâbenin hadislerinin kendi müsnedleri dışında zikredildiğini tespit etmiş ve konuyla ilgili bazı örnekler de zikretmiştir (Arif Alkan, Ahmed b. Hanbel, s. 110).

ler muhakkik tarafından yanlış okunmuştur. Doğrusu غَرَّتْ (suya düştü) devamındaki kelime de buna uygun olarak بعد غَرَّتْهَا (suya düştükten sonra) şeklindedir. Zira muhakkikin aynı eserde örnek olarak bir kaç sayfasına yer verdiği mahtût nüshanın üçüncü varakında söz konusu cümleler açık bir şekilde görülmektedir (s. 23). Öte yandan Ebû Bekir el-Katîf'nin kitaplarından bir kısmının suya düşmesi tabakat kitaplarıyla uyumludur (bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 145). Ebû Bekir el-Katîf'ye nispet edilen *Müsned* rivâyetindeki bir diğer hata için bkz. İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed*, s. 35. Fakat *Müsned*'de Ebû Bekir el-Katîf'nin ziyadelerinin de fazla olmadığı dikkate alınmalıdır. Bkz. Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel*, s. 105-108, 141.

²³ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 129. Ayrıca bkz. Salahattin Polat, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel", *DİA*, I, 81.

²⁴ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 344. krş. İbn Asâkir, *Tertib*, s. 43.

arzında en hayırlı olan ve Allah'ın da en çok sevdiği bir yersin. Eğer ben topraklarından çıkarılmıyaydım, kesinlikle seni terketmezdim”.

b. Ya'küb b. İbrahim > Babası > Sâlih > **İbn Şihâb (Zührî)** > **Ebû Seleme b. Abdurrahmân** > Abdullah b. Adî b. Hamra: (aynı hadis)

c. Abdürrezzâk > Ma'mer > **Zührî** > **Ebû Seleme** > Ebû Hüreyre: (aynı hadis).²⁸

Ahmed b. Hanbel, bu hadisi sadece Abdullah b. Adî'nin müsnedinde zikretmektedir. Dolayısıyla Ebû Hüreyre'den de nakledilen bu hadisi İbn Hanbel, sadece Abdullah b. Adî'nin müsnedinde nakletmek suretiyle söz konusu hadisin ona ait olduğunu; rivâyet aynı râvîler kanalıyla (Zührî > Abdurrahmân b. Seleme) Ebû Hüreyre'ye atfediliyorsa da bunun vehim olduğunu ve kendi tercinin Abdullah b. Adî'den yana olduğunu anlatmış gibidir.

Ahmed b. Hanbel'in söz konusu hadisle ilgili doğrudan bir ifadesi tespit edilemese de diğer hadis âlimleri tarafından yapılan değerlendirmeler mezkûr isnâdlar hakkında genel eğilimi vermektedir. Örneğin Tirmizî, bu hadisi Zührî vasıtasıyla Abdullah b. Adî'den naklettikten sonra onun Muhammed b. Amr (b. Alkeme b. Vakkâs) tarafından Abdurrahmân b. Seleme > Ebû Hüreyre isnâdıyla da nakledildiğini ancak kendisine göre Abdullah b. Adî isnâdının daha sahîh olduğunu söylemiştir.²⁹

Beyhakî, yukarıda zikredilen isnâdlara daha doğrudan temas eden bir değerlendirme yapmaktadır. O, Abdullah b. Adî'den gelen rivâyeti naklettikten sonra Ma'mer'in Zührî vasıtasıyla aktardığı Ebû Hüreyre hadisine de yer vermiş sonrasında ise bu rivâyetin Ma'mer'den kaynaklanan bir vehim olduğunu belirtmiştir. Doğrusu Abdullah b. Adî rivâyetidir.³⁰ Ma'mer'in bu isnâdda vehme düştüğünü³¹ ve Abdullah b. Adî rivâyetinin daha sahîh olduğunu belirten başka âlimler de bulunmaktadır.³²

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 305. Ahmed b. Hanbel, bir sonraki isnâdda aynı hadisin Ma'mer > Zührî > Ebû Seleme > birisi şeklindeki isnâdla da nakletmektedir. Makalede sadece Ebû Hüreyre müsnedleri dikkate alındığından metinde söz konusu isnâd değerlendirilmemiştir.

²⁹ Tirmizî, Menâkıb 68.

³⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâli Sahibi's-şeria* (thk. Abdül-mu'tî Ka'acî), Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, 1405/1985, II, 518. krş. Zeylaî, *Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsârü'l-vâkiati fi Tefsîri'l-Keşşâfi li'z-Zemahşerî* (thk. Sultan b. Fahr), Dârü İbn Huzeyme, Riyad, 1414, III, 22. Beyhakî'ye göre Muhammed b. Amr'ın Zührî > Ebû Seleme vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den söz konusu hadisi nakletmesi de vehim sonucudur (Beyhakî, ay.; Zeylaî, ay).

³¹ İbn Abdülberr, *İstizkar*, II, 464 (İbn Abdülberr burada, Zührlî'nin söz konusu hadisin hem Ebû Hüreyre hem de Abdullah b. Adî tarafından rivâyet edilmiş olabilir sözünü de nakleder). Kendisi de başka bir yerde Ebû Hüreyre rivâyetini eleştirizisiz olarak aktarmıştır (İbn Abdülberr, *Temhîd*, II, 288). Öte yandan İbn Abdülhâdî de Ebû Hüreyre rivâyetinin Ma'mer'in vehminden kaynaklandığını belirtmektedir (İbn Abdülhâdî, *Tenkîhü't-tahkik fi ehâdisi't-tâlik* –thk. Eymen Sâlih Şa'bân-, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, 1998, II, 452). Benzer şekilde İbn Hacer de hadisle ilgili ihtilâfî zikrettikten sonra mahfuz olanın Abdullah b. Adî'den gelen rivâyet olduğunu (İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* –thk. Ali Muhammed

Ahmed b. Hanbel'in tercihte bulunduğu işaret eden diğer bir rivâyet ise Ebû Hüreyre'nin müsnedinde nakledilen şu isnâdlardır:

a. Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Ca'fer ve Ravh > Şu'be > **Süleyman (A'meş)** > **Zekvan (Ebû Sâlih es-Semmân)** > Ebû Hüreyre: Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sadece şu iki şeye gipta³³ edilir...”

b. Yahyâ b. Âdem > Yezîd b. Abdülazîz (b. Siyâh) > **A'meş** > **Ebû Sâlih** > Ebû Sa'îd el-Hudrî: Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu “Sadece şu iki şeye gipta edilir. (fe-zekera mislehü sevâen)”³⁴

Ahmed b. Hanbel bu hadisi, Ebû Hüreyre'nin müsnedinde zikretmiş fakat ona Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedinde yer vermemiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi Ahmed b. Hanbel, söz konusu tasarrufuyla bu hadisin Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye nispet edilmesinin yanlışlığına dikkat çekmiş ve onun aslında Ebû Hüreyre'nin müsnedine ait olduğuna³⁵ işaret etmiş gibidir.

İlel kitaplarındaki değerlendirmeler de bu yoruma paralel niteliktedir. Nitekim Ebû Hâtim, bu hadisin naklinde Hafs b. Gıyas > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre rivâyetinin mi yoksa Yezîd b. Abdülazîz > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Sa'îd isnâdının mı daha sahîh olduğu sorusuna şu cevabı vermiştir:

Hafs daha hâfızdır. Ayrıca bu hadis Ebû Hüreyre'den başka bir tarikte de nakledilmiştir. Ben bu konuda Ebû Sa'îd'in Resûlullâh'tan (s.a.v.) bir şey rivâyet ettiğini bilmiyorum.³⁶

Ayrıca Dârekutnî de incelediğimiz hadisin isnâdlarını naklettikten sonra “Mahfûz olan Ebû Hüreyre hadisidir” demiş³⁷ ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'den gelen isnâdın garîb olduğunu, Ebû Sa'îd hadisini A'meş'ten sadece Yezîd b. Abdüla-

el-Bicâvî- Dârü'l-cil, Beyrût, 1412, IV, 177) ve söz konusu şahsın bu hadisle meşhur olduğunu belirtmektedir (İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh* –thk. Bey' b. Hâdi Umeyr-, Dârü'r-râye, Riyad, 1408/1988, II, 611).

³² İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, Dârü'l-marife, Beyrut, 1405/1985, I, 280. Metinde zikredilen isnâdları geniş bir şekilde tartışan Dârekutnî ise en son, yukarıdaki zikredilenlerin aksine “Sahîh olan Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre rivâyetidir” demektedir. Ancak kitabın muhakkiki Mahfuzurrahmân Zeynullah, *İlel*'in nüshasında bazı kelimelerin düştüğünü ve mevcut nüshada da sahîh denilen isnâdın başka bir hadise ait olduğu belirtmektedir (Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye* –thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh es-Selefi-, Dârü't-tayyibe, Riyad, 1414, IX, 255).

³³ Hadisin metninde “hased” kelimesi geçmektedir. Bu kelime yaygın olan manasıyla bilinen hasede yani hased edilen şahsın elindekilerin alınıp kendisine verilmesini temenni etmeyi, hem de giptaya yani söz konusu şahsa ait olan şeylerin kendisinde bulunmasını arzu etmeyi kapsamaktadır. Hadiste ikinci anlam vurgulanmıştır (bkz. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* –thk. Şuayb el-Arnâût-, Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1415/1994, I, 402).

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 479.

³⁵ Ebû Hüreyre'den gelen bu hadis için bkz. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an 20; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 189.

³⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 62.

³⁷ Dârekutnî, *İlel*, X, 157-158.

zîz'in, Yezîd'ten de sadece Yahyâ b. Âdem'in naklettiğini belirtmiştir.³⁸ Bu hadis, ancak Yahyâ b. Âdem'den sonra çeşitli muhaddisler tarafından kaydedilmiştir.³⁹

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in, bazen tercih değil de illeti tespit amacıyla, müsnedi olmamasına rağmen başka bir sahâbînin hadisine dikkat çektiği söylenebilir. Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hüreyre ve Ebû Sa'îd el-Hudrî ile biten şu iki isnâdı bu durumu yansıtmaktadır.

a. Ğassan b. Rabî > Hammâd b. Seleme > Âsım b. Behdele > **Ebû Sâlih** > Ebû Hüreyre: Hz. Peygamber şöyle buyurdu. “(kıyamet gününde) ölüm alacalı bir koyun şeklinde getirilir...”⁴⁰

b. Ebû Muâviye (Muhammed b. Hazim) ve Muhammed b. Ubeyd > A'meş > **Ebû Sâlih** > Ebû Said el-Hudrî > Hz. Peygamber (fe-zekerâhu).⁴⁰

Bu isnâdda görüldüğü gibi, hadisin isnâdında yer alan Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân onu hem Ebû Hüreyre'den hem de Ebû Said el-Hudrî'den nakletmiştir. İbn Hanbel, Ebû Sâlih kanalıyla söz konusu hadisi naklettikten sonra onun bu hadisi Ebû Sa'îd el-Hudrî'den de rivâyet ettiğini belirtmek istemiş olmalıdır. Burada, bir önceki örneğin aksine, Ahmed b. Hanbel'in söz konusu davranışıyla tercih değil de sadece bir tespitte bulunduğunu öne sürmemizin nedeni, onun rivâyeti Ebû Hüreyre müsnedinde söz konusu *ilele* dikkat çekmeksizin hem Ebû Sâlih hem de başka râvîler vasıtasıyla da zikretmesi⁴¹ ve yine Ebû Sâlih isnâdıyla Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedinde de tekrarlamasıdır.⁴² Netice itibarıyla bu hadisin hem Ebû Hüreyre'den hem de Ebû Sa'îd el-Hudrî'den nakledildiği anlaşılmaktadır.

Bu hadisin temel hadis kaynaklarındaki rivâyeti de yukarıda ulaşılan sonucu teyit eder mahiyettedir. Çünkü muhaddisler söz konusu hadisi hem Ebû Sa'îd el-Hudrî'den hem de Ebû Hüreyre'den makbul isnâdlarla rivâyet etmişlerdir.⁴³ Öte yandan Dârekutnî'nin Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre isnâdıyla bu hadisi

³⁸ Dârekutnî, *Etrâfü'l-ğarâib ve'l-efrâdi min hadîsi Resûlullâh (s.a.v.)* –tasnîf, Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir- (thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr ve es-Seyyid Yûsuf), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, 1419/1998, V, 98.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (thk. Kemâl Yûsuf Hût), Mektebetü'r-rüşd, Riyâd, 1409, VI, 153; Ebû Ya'lâ, *Müsned* (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dârü'l-Me'mûn li't-turâs, Dımeşk/Beyrût, 1404/1984, II, 340; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, I, 402.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 423.

⁴¹ İbn Hanbel > Yezîd ve İbn Nümeyr > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre (İbn Hanbel, *Müsned*, II, 621); İbn Hanbel > Esved > Ebû Bekir > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre; Esved b. Âmir > Ebû Bekir > Âsım > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 377; 513); Ahmed b. Hanbel > Heysem > Hafs b. Meysere (ve İbn Hanbel > Kuteybe > Abdülaziz) > Alâ (b. Abdurrahmân) > babası > Ebû Hüreyre (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 368-369 –kıyametin anlatıldığı uzun bir hadisin içinde).

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 9 (Metinde zikredilen ikinci isnâdın aynısı).

⁴³ Ahmed b. Hanbel dışında bu hadisi Ebû Sa'îd el-Hudrî vasıtasıyla nakleden başlıca müellifler şunlardır: İbn Mübârek, *Zühd* (thk. Habîbürrahmân el-'Azamî), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Bey-

si *İlel* kitabında zikretmesi onun *ilel* sınırları içinde değerlendirilmesinin isabetli olduğuna işaret etmekte, isnâdlarıyla ilgili hemen hemen bütün ihtilâfları vermesi rağmen bunlar arasında bir tercihte bulunmaması da⁴⁴ Ebû Hüreyre müsnedindeki Ebû Sa'îd el-Hudrî isnâdının tespit amacıyla kaydedildiği yorumunu desteklemektedir.

Ahmed b. Hanbel'in Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedinde Ebû Hüreyre'den naklettiği şu hadis de tespit amaçlı olarak zikredilmiş gibidir.

a. Ahmed b. Hanbel > Abdürrezzâk > Süfyân > **A'meş > Zekvân (Ebû Sâlih es-Semmân)** > Ebû Hüreyre: Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sıcak şiddetlendiği zaman (öğle) namazını hava serinleyince kılın. Çünkü sıcaklığın artması cehennem ateşinin yayılmasından kaynaklanır.”

b. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ b. Sa'îd > **A'meş > Ebû Sâlih (Zekvân es-Semmân)** > Ebû Sa'îd el-Hudrî: Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sıcaklığın artması cehennem ateşinin yayılmasından kaynaklanır. Bu durumda (öğle) namazını hava serinleyince kılın.”⁴⁵

Bu hadis Ebû Hüreyre müsnedinde birçok râvî tarafından rivâyet edilmiştir.⁴⁶ İbn Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde söz konusu hadisi yukarıda adı geçen Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân kanalıyla da nakletmiştir.⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedinde ise araştırabildiğimiz kadarıyla sadece Ebû Sâlih rivâyetine yer vermiştir. Onun râvîleri ise A'meş⁴⁸ ve Ebû Sâlih'in oğlu Süheyl'dir.⁴⁹

Anlaşılan o ki, Ahmed b. Hanbel'e göre isnâdda yer alan Ebû Sâlih'in söz konusu hadisi hem Ebû Hüreyre'den hem de Ebû Sa'îd el-Hudrî'den naklet-

rût, s. 79; krş. İbn Mübârek, *Müsned* (thk. Subhî el-Bedrî es-Samurrâî), Mektebetü'l-meârif, Riyâd, 1407/1987, s. 74; Hennâd b. Serî, *Zühd* (thk. Abdurrahmân Abdülcebbar el-Feryuvâî), Dârü'l-hulefâ, Küveyt, 1406, I, 157; Buhârî, Tefsîr 19 –Meryem Suresi-; Müslim, Sıfatü'l-cenne 40-41; Tirmizî, Tefsîr 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 393; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 398; *Hadisi Ebû Hüreyre'den nakleden başlıca müellifler ise şunlardır*: İbn Mübârek, *Zühd*, s. 537; Hennâd, *Zühd*, I, 157; Dârimî, Rikâk, 90; İbn Mâce, *Zühd*, 38; Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 20; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 393; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, Hâkim, *Müstedrek*, I, 156.

⁴⁴ Dârekutnî, *İlel*, VIII, 165-167. *Müsned*'in Şuayb el-Arnaût tahkikinde ise *İlel*'in mahtût nüshasına atıfta bulunularak Dârekutnî'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî rivâyetini sahîh saydığı belirtilmektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 121-Muhakkikin notu).

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 53.

⁴⁶ Bu hadis *Müsned*'te Ebû Hüreyre'den şu râvîler vasıtasıyla aktarılmıştır: İbn Sîrin (II, 229, 507); Sa'îd b. Müseyyeb (II, 228); Abdurrahmân b. Sa'd ve Ebû'l-Velîd (II, 256, 393); Ebû Seleme ve Sa'îd b. Müseyyeb (II, 266, 285); Hemmâm b. Münebbih (II, 318); Muhammed b. Abdurrahmân (II, 394); Abdurrahmân b. Ya'kûb (II, 411); Muhammed b. Abdurrahmân ve Ebû Seleme (II, 426); A'rec (II, 426); Ebû Seleme (II, 501).

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel > Esved b. Âmir > Ebû Bekir > Âsım > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre: “Öğle namazını hava serinleyince kılın. Çünkü onun sıcaklığı cehennem ateşinin yayılmasından kaynaklanır.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 377).

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 53, 59.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 9.

mesi *ilel* açısından önemlidir. Nitekim o, Ebû Sa'îd el-Hudrî müsnedinde, Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre isnâdını zikretmekle bu hususa dikkat çekmiştir. Öte yandan müellif, Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre isnâdını Ebû Hüreyre müsnedinde nakletmek suretiyle bu rivâyetin de doğru olabileceğine işaret etmiş gibidir.

Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'den nakledilen şu ifadeler yukarıda yapılan yorumu destekler mahiyettedir. Zühli, A'meş (> Ebû Sâlih) rivâyetinin Ebû Sa'îd tarikinden nakledilmesinin meşhur olduğunu belirttikten sonra şöyle demiştir:

Bana göre Ebû Hüreyre tariki de mahfûzdur. Çünkü bu hadisi Zâide (b. Kudâme es-Sekafi), A'meş'ten nakletmiş ve onun "Ebû Hüreyre'den" rivâyet ettiğini belirtmiştir. Diğer râviler ise, onun bu hadisi "Ebû Sa'îd'ten" naklettiğini söylemişlerdir. Zâide sika ve hafız biridir. Ayrıca bu hadisi Süfyân es-Sevrî, her iki ismi birlikte zikrederek aktarmış ve "an Ebî Hüreyre ve Ebî Sa'îd" demiştir.⁵⁰

Yukarıda zikredilenlerin dışında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde benzer özellikte başka isnâdlarda bulunmaktadır.⁵¹

Farklı sahâbî müsnedlerinin tedâhülü söz konusu olmasa da *Müsned*'teki sahâbî râvîyi ilgilendiren başka bir uygulama da *ilel* açısından dikkat çekicidir. Mürsel-mevsûl ilişkisi açısından önemli olan bu yapıyı, incelediğimiz başlığın bir mütemmimi olarak kısaca zikretmek uygun gözükmektedir.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde mürsel hadislerle de yer vermiştir. Fakat Ahmed b. Hanbel, söz konusu mürsel rivâyetleri, ilgili sahâbilerin

⁵⁰ İbn Hacer, *Tağlikü't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Sa'îd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî), el-Mektebetü'l-İslâmî/Dâru Ammâr, Beyrût/Ammân, 1405/1985, II, 253-254. krş. İbn Hacer, *Feth*, II, 19.

⁵¹ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, V, 70 (Hâbis et-Temîmî müsnedi). krş. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 67 ve V, 379. Ahmed b. Hanbel aynı hadisi başka bir vecihle Ebû Hüreyre'nin müsnedinde de nakleder (*Müsned*, II, 487). Bu hadisin sahâbî râvîsi hakkında ihtilâf edilmiştir. Örneğin Ebû Hâtîm Hâbis rivâyetini doğru kabul ederken Ebû Zür'a Ebû Hüreyre rivâyetini daha makbul saymıştır (İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, II, 249-250). Buhârî ise hadis hakkında bir hüküm vermemiştir (Tirmizî, *İlelü'l-kebir* -tertib. Ebû Tâlib el-Kâdi-, thk. es-Seyyid Subhî es-Sâmurrâi vd.-Âlemül'l-kütüb/Mektebetü'n-naḥdati'l-Arabiyye, Beyrût, 1409/1989, s. 266-267). Âlimler, Hâbis'ten gelen bazı rivâyetlerde "Resûlullâh'tan (s.a.v.) işitti" ifadesine bakarak onun Hâbis'ten nakledilmesinin daha doğru olduğunu söylemişlerdir (İbn Hacer, *İsâbe*, I, 559). İbn Abdülberr ise isnâdında ızdırab olduğunu kaydetmektedir (İbn Abdülberr, *İstiâb*, I, 83). Yâni hadisin isnâdında yer alan Yahyâ b. Ebî Kesir'in "Hayye an ebîhi Hâbis" mi yoksa "Hayye an ebîhi an Ebî Hüreyre" şeklinde mi rivâyet ettiği tam olarak tespit edilememiştir. Ahmed b. Hanbel de Hâbis müsnedinde Ebû Hüreyre'den nakledilen isnâda da yer vermek suretiyle bu konudaki ihtilâfa dikkat çekmiş gibidir. Bu hadisin Hayye tarafından doğrudan Hz. Peygamber'e atfı ise doğru değildir (İbn Hacer, *İsâbe*, II, 201). Söz konusu hadisin isnâdlarını bir arada görmek için bkz. Buhârî, *et-Târihi'l-kebir*, III, 107-108. Öte yandan İbn Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde Ebû Seleme > Ebû Hüreyre vasıtasıyla Talha b. Ubeydullâh'ın başından geçen bir hadisi zikreder. Daha sonra ise aynı hadisi sadece kendi şeyhi farklı olan bir isnâda Ebû Seleme > Talha b. Ubeydullâh şeklinde nakleder (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 333). Bu hadis hem farklı bir vecihle (*Müsned*, I, 160) hem de Ebû Seleme isnâdıyla Talha b. Ubeydullah müsnedinde de zikredilmektedir (*Müsned*, I, 161-162, 163).

müsnedlerinde rivâyet etmek suretiyle aslında söz konusu hadisin hangi sahâbîden nakledildiğini de göstermiş olmaktadır. Aşağıda zikredileceği üzere İbn Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde de bu çeşit hadislerle yer vermiştir.

İbn Hanbel, Hâşim > İbn Ebî Zî'b > (Sa'îd) el-Makburî: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Hiçbirinizi ameli kurtaramaz...*"⁵²

Ebû Hüreyre'nin müsnedinde nakledilen bu hadis teknik olarak mürsel bir hadistir. Zirâ Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makburî tâbî'in tabakasına mensup bir râvîdir.⁵³ Ne var ki söz konusu hadis, bir kısmı Sâid el-Makbûrî'den olmak üzere⁵⁴ yaygın olarak Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir.⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'in doğrudan İbn Ebî Zî'b'ten aldığı aynı isnâda da Ebû Hüreyre ismine yer verilmiştir.⁵⁶

Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde mürsel olarak şu rivâyeti nakletmektedir:

Yahyâ b. Ğaylân > Rişdîn > Bekr b. Amr > Amr b. Ebî Naime > Ebû Osman (Müslim b. Yesâr): Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Kim benim demediğimi benim adıma söylese, cehennemdeki yerine hazırlansın...*"⁵⁷

Bu hadis de diğer birçok müellif tarafından Müslim b. Yesâr > Ebû Hüreyre vasıtasıyla nakledilmiştir.⁵⁸ Hatta Ahmed b. Hanbel'in kendisi de, farklı bir hocası kanalıyla aynı hadisi Ebû Osman > Ebû Hüreyre şeklinde zikretmektedir.⁵⁹

Ahmed b. Hanbel'in, Hilâl b. Yezîd el-Mâzinî⁶⁰ ve Sa'îd b. Sa'îd el-Makburî'den⁶¹ gelen rivâyetlerde de aynı durum söz konusudur. Bu rivâyetler aynı veya farklı vecihlerden Ebû Hüreyre vasıtasıyla meşhur olmuş hadislerdir.⁶² Şayet bunlar basit şekilde istinsah hatasından kaynaklanmıyorsa,⁶³

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 537.

⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 34.

⁵⁴ bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 305; Buhârî, Rikâk 18; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 474

⁵⁵ bkz. Ma'mer, *Câmi*, XI, 289 (Abdürrezzâk, *Musannef*le birlikte); Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, s. 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235, 256, 264, 319, 326, 343, 385 vd.; Buhârî, Merdâ 19; Müslim, Sifâtü'l-munâfikîn 71, 72; İbn Mâce, Zühd 20; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 115; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 60, 435.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 514.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 365. *Müsned*'in Şuayb el-Arnaût tahkikinde bazı nüshalarda farklı bir hatla "Ebû Hüreyre" isminin eklendiğini fakat buradaki rivâyetin aslında mürsel olduğunu belirtmektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 384 -Muhakkikin notu-).

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 296; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 341; Dârimî, Mukaddime, 20 - Müellif hadisin bir kısmına yer vermektedir; İbn Mâce, Mukaddime 8 -İbn Mâce, hadisin bir kısmını rivâyet etmektedir-; Hâkim, *Müstedrek*, 183, 184.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 321.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 538.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 234.

⁶² Hilâl b. Yezîd'in naklettiği hadis için Tayâlisî, *Müsned*, s. 322. Bu hadis başka vecihlerle de

Ahmed b. Hanbel kendisine mürsel olarak nakledilen bu rivâyetleri Ebû Hüreyre'nin müsnedinden zikrederek sahâbe râvîsini göstermiş olmaktadır.

Bazı durumlarda ise Ahmed b. Hanbel, bir hadisi muttasıl olarak naklettikten sonra rivâyetin aynı tâbî'ın den nakledilen mürsel şekline de dikkat çekmektedir.

Örneğin İbn Hanbel, Ebu'n-Nadr (Hâşim b. Kâsım) > İbrahim b. Sa'd > babası > Ebû Seleme (b. Abdurrahmân) > Ebû Hüreyre: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cennete öyle bir topluluk girer ki onların kalpleri kuş kalpleri (gibi hafif)dir".⁶⁴

Daha sonra ise Ya'kûb (b. İbrâhîm b. Sa'd) > Babası > Babası > Ebû Seleme > Hz. Peygamber isnâdıyla aynı hadis rivâyet edilmektedir.⁶⁵ Bu şekilde, muhtemelen, hadisin mürsel ve merfû hâliyle nakledildiğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Ayrıca bu örnekte, sahâbe râvîsinin istinsah esnasında düşme ihtimalinin bulunmadığı İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'ın "Rivâyet bu şekildedir. Yani Ahmed b. Hanbel Ebû Hüreyre'yi zikretmedi" sözlerinden anlaşılmalıdır.⁶⁶

Benzer şekilde İbn Hanbel, Fezâre b. Ömer vasıtasıyla Ebû Seleme > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber şeklinde sona eren bir rivâyeti naklettikten sonra yine Ya'kûb b. İbrâhîm vasıtasıyla aynı hadisi mürsel olarak kaydetmiştir.⁶⁷

Hem sahâbîlerin farklı müsnedlerde zikredilmesi hem de mevsül-mürsel ilişkisi açısından yukarıda bahsedilen uygulamalarda Ahmed b. Hanbel, birinci isnâdda yer alan bir illeti göstermek için farklı bir şeyhinin rivâyetinden istifade etmiştir, denebilir. Başka bir deyişle bu örneklerde ayırıcı husus, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği aynı hadisin iki isnâdında, hadis aldığı hocalarının farklı olmasıdır. Bu husus önemlidir. Zira aşağıda açıklanacağı üzere, bir sahâbenin

gelmektedir. bkz. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 152; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 241, 261 vd.; Buhârî, Tıb 7; Müslim, Selâm 88-89; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 318; İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 435. *Sa'id el-Makburî için* bkz. Ebû Dâvud, Nikah 4; Hâkim, *Müstedrek*, II, 211.

⁶³ Örneğin, "Hâşim > İbn Ebî Zi'b > (Sa'id) el-Makburî: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hiçbirinizi amelî kurtaramaz..." hadisinde Şuayb el-Arnaût, bazı nüshalarda "Ebû Hüreyre" isminin kaydedildiğini söylemektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 548 –muhakkikin notu). Hilâl b. Yezîd el-Mâzinî'den gelen rivâyette de benzer bir durum söz konusudur (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 552 –Muhakkikin notu-).

⁶⁴ Hadisin yorumu için bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVII, 177.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 331. Bu hadis Ebû Seleme vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak nakledilmiştir. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 315; Müslim, Cenne 27; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 312.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 331.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 339. Bu hadis Buhârî tarafından da muttasıl olarak nakledilmektedir. Buhârî, Enbiyâ, 54, Eshâbü'n-Nebî, 6.

farklı müsnedlerde zikredilmesinin nedenlerinden biri de iki hadisi de aynı hocadan alması yani kaynağa bağlılıktır.

2. Kaynağa Bağlılık

Ahmed b. Hanbel, bazen hocasının lafızlarına bağlı kalabilmek adına bir sahâbînin hadisini farklı müsnedlerde nakletmesi gerekmiştir. Ebû Hüreyre'nin müsnedinde Ebû Mâlik el-Eslemî'den⁶⁸ aktarılan şu hadis bu başlığın bir örneğini oluşturmaktadır:

a. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide > İsmâil b. Ebî Hâlid > Ebû Mâlik el-Eslemî: "Hz. Peygamber, (zinâ ettiğini söyleyen) Mâiz b. Mâlik'i üç kere reddetti. Dördüncü kez geldiğinde (recmedilmesini) emretti ve Mâiz recmedildi."

b. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ (b. Zekeriyâ) > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber: "mislehû".⁶⁹

Anlaşılan o ki, Ahmed b. Hanbel, hocası Yahyâ b. Zekeriyâ'dan, önce Ebû Mâlik el-Eslemî'den nakledilen lafızları işitmiş daha sonra da Ebû Hüreyre'nin hadisini "mislehû" şeklinde almıştır.⁷⁰ Burada Ahmed b. Hanbel'in, hocasından Ebû Hüreyre hadisinin lafızlarını işitmediği halde, "mislehû" ifadesine bakarak bir önceki hadisi kaydedebileceği düşünülebilirdi. Fakat muhtemelen kaynağa bağlılığın bir sonucu olarak Ahmed b. Hanbel, hadisi hocasından aldığı şekilde nakletmiş, öncelikle Ebû Mâlik'in hadisini rivâyet ettikten sonra Ebû Hüreyre hadisini "mislehû" ifadesiyle peşine eklemiş olmalıdır. Bu durum da zorunlu olarak Ebû Hüreyre müsnedinde farklı bir sahâbînin hadisinin yer almasına yol açmıştır.

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'in başka bir yerinde, Yezîd b. Hârûn'dan aldığı, Ebû Hüreyre hadisini daha ayrıntılı olarak lafızlarıyla naklettiği belirtilmelidir.⁷¹ Bu isnâd Ahmed b. Hanbel'in şeyhi hariç, aynı şahıslardan (Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre) oluşmaktadır.

Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde, Ebû Muâviye > A'meş > Ebû Süfyân > Câbir b. Abdullah kanalıyla bir hadis naklettikten sonra onu aynı şeyhinden yani Ebû Muâviye'den aktardığı, Abdullah > Yezîd b. Abdullah > Ebû Hüreyre isnâdıyla da "mislehû" diyerek zikretmiştir.⁷² İbn Hanbel bu hadisi Câbir b. Abdullah müsnedinde de yine Ebû Muâviye'den naklettiği aynı isnâdla tekrar etmiştir. Fakat orada Ahmed b. Hanbel'in, Ebû

⁶⁸ bkz. Zehebî, *Tecridü esmâi's-sahâbe*, Dârü'l-ma'rife, Beyrût, [t.y.], II, 199; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 357.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 286.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 504 (Muhakkik, Ahmed Muhammed Şâkir'in notu).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 450.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 426. Ebû Hüreyre isnâdında kısa bir ziyadeye de yer verilmiştir.

Hüreyre hadisini zikretmediği görülmektedir.⁷³ Zira bu, Ebû Hüreyre müsnedindeki kullanımın aksine zorunlu değildir.

Ahmed b. Hanbel'in bu uygulaması, Ebû Hüreyre'nin hadislerinin de farklı müsnedlerde nakledilmesini gerektirmiştir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in Câbir b. Abdullah müsnedinde zikrettiği bir hadis şu şekilde rivâyet edilmiştir:

a. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ (b. Sa'îd el-Kattân) > (Sa'îd) b. Ebî Arûbe > Katâde > Nadr b. Enes > Beşir b. Nehik > Ebû Hüreyre: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Umrâ,⁷⁴ sahibinin mirâsidir..."

b. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ (b. Sa'îd el-Kattân) > (Sa'îd) b. Ebî Arûbe > Katâde > Câbir > Hz. Peygamber: "mislehü".⁷⁵

Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu örnekte de Ahmed b. Hanbel'in, hocası Yahyâ b. Sa'îd'ten Câbir b. Abdullah hadisinin lafzını iştirmediği için, şeyhinin aktardığı gibi öncelikle Ebû Hüreyre hadisine yer verdiği anlaşılmaktadır. Bu hadisi naklettikten sonra Ahmed b. Hanbel'in "Yahyâ böyle söyledi" şeklindeki notu da söz konusu yorumu destekler mahiyettedir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in bu titizliği, Ebû Hüreyre hadisinin Câbir b. Abdullah müsnedinde zikredilmesini zorunlu kılmaktadır.⁷⁶

İncelediğimiz hadisin diğer eserlerde rivâyet edilme şekli de yukarıdaki yorumu doğrular niteliktedir. Meselâ, İbnü'l-Cârûd'un da (v. 307) mezkûr hadisi aynı isnâd ve tertiple zikretmesi,⁷⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın söz konusu isnâdları Ahmed b. Hanbel tarafından nakledilen şekliyle aktardığını göstermektedir. Zira İbnü'l-Cârûd, hocası Abdullah b. Hâşim kanalıyla önce Yahyâ b. Sa'îd > İbn Ebû Arûbe ... Ebû Hüreyre isnâdını nakletmiş daha sonra da *Müsned'*te olduğu gibi Câbir b. Abdullah'tan gelen isnâdı zikrederek "mislehü" demiştir.⁷⁸

Abdullah b. Mübârek de (v. 181), söz konusu hadisi Sa'îd b. Ebî Arûbe'den rivâyet etmektedir.⁷⁹ Fakat o, kitabında öncelikle Câbir hadisini lafızlarıyla naklettikten sonra Semüre b. Cündeb ve Ebû Hüreyre'den gelen isnâdları

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 317. Ayrıca bu hadis, Ahmed b. Hanbel tarafından Muhammed b. Fudayl ve Ammâr b. Muhammed vasıtasıyla da Câbir b. Abdullah'tan rivâyet edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 305, 357).

⁷⁴ Umrâ: "Bir evde oturma hakkı gibi bir menfaati bir kimseye ömrü boyunca kullanmak üzere hibe etmek" demektir (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet, İstanbul, 1998, s. 470). Umrâ'nın çeşitleri için bkz. İbn Hacer, *Feth*, V, 239.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 319.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, bu hadisi aynı sıralamayla Ebû Hüreyre müsnedinde de nakletmektedir. Bu yapı, aşağıda incelenecektir.

⁷⁷ İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnedeti an Rasûlillâh (s.a.v.)*, Müessesetü'l-kütübî's-sakâfe/Dârü'l-cinân, Beyrût, 1408/1988, s. 247.

⁷⁸ İbnü'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 247.

⁷⁹ Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmurraî), Mektebetü'l-meârif, Riyâd, 1407/1987, s. 128.

"nahvehü" ifadesiyle kaydetmiştir.⁸⁰ Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel de, Yahyâ b. Sa'îd dışındaki iki farklı hocası (Muhammed b. Ca'fer ve İshâk b. Yûsûf) kanalıyla aldığı Sa'îd b. Ebî Arûbe isnâdlarında Câbir b. Abdullah hadisinin lafızlarını rivâyet etmiştir.⁸¹ O halde, şayet Sa'îd b. Ebî Arûbe bu hadisi öğrencilerine farklı tertiplerle aktarmadıysa Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ b. Sa'îd'ten naklettiği sıralama bizzat hocasından kaynaklanmış olmalıdır.

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in, hadisini kaydetmek istediği bir sahâbinin müsnedine ulaşabilmek için birden daha fazla isnâd naklettiği de görülmektedir. Aşağıdaki örnek Ahmed b. Hanbel'in kaynağa bağlılıktan dolayı üç farklı müsnedi birarada zikrettiğini göstermektedir. O, Temîm ed-Dârî müsnedinde şu rivâyetleri kaydeder:

a. Ahmed b. Hanbel > Hasan b. Mûsâ > Hammâd b. Seleme > Ezrak b. Kays > Yahyâ b. Ya'mer > Reculün min ashabi'n-Nebî: Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kiyamet gününde bir kul, ilkin namazdan hesaba çekilir..."

b. Ahmed b. Hanbel > Hasan (b. Mûsâ) > Hammâd (b. Seleme) > Humejd > Hasan > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber: "mislehü"

c. Ahmed b. Hanbel > Hasan (b. Mûsâ) > Hammad b. Seleme > Humejd > Hasan > Ebû Seleme > Dâvûd b. Ebî Hind > Zûrâre b. Evfâ > Temîm ed-Dârî > Hz. Peygamber: "mislehü"⁸²

Bu rivâyetlerden Ahmed b. Hanbel'in, asıl zikretmek istediği Temîm ed-Dârî hadisine ulaşmak için öncesinde, hocasından aldığı şekliyle iki isnâdı zikrettiği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel ilk rivâyeti aynı şekilde "*Hadîsü racûlin*" başlığında zikretmiş, fakat orada zorunlu olmadığı için diğer rivâyetleri nakletmemiştir.⁸³

Ahmed b. Hanbel'in, Abdullah b. Abbâs,⁸⁴ Abdullah b. Mes'ûd,⁸⁵ Abdullah b. Ömer,⁸⁶ Abdullah b. Amr b. As⁸⁷ ve Câbir b. Abdullah'ın⁸⁸ müsnedlerinde öncelikle Ebû Hüreyre hadisini nakledip sonra yine aynı hocası vasıtasıyla adı geçen sahâbilerin hadislerini "mislehü" şeklinde rivâyet etmesi yukarıda zikredilen uygulamanın diğer örnekleridir.

Ahmed b. Hanbel, şeyhinin naklettiğini korumadaki titizliliğinden dolayı ilgili sahâbinin müsnedini aktarabilmek için mürsel rivâyetler de nakletmektedir. Bir önceki başlıkta olduğu gibi, bu rivâyetlerin de anahatlarıyla zikredilme-

⁸⁰ Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, s. 128.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 297, 392.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 103.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 377.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 258.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 400.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 132.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 208.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 400.

si uygun gözükmemektedir.

İbn Hanbel'in önce mürsel bir hadisi nakledip daha sonra aynı hocadan aldığı müsned hadisi "mislehû" şeklinde kaydetmesi hocası Muhammed b. Ca'fer'den aldığı rivâyetlerde belirgin olarak görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hüreyre müsnedinde söz konusu hocasından şu şekilde rivâyette bulunur:

a. Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Ca'fer > Avf (b. Ebî Cemîle) > Hasan (el-Basrî): "Resûlullâh'ın (s.a.v.) 'Maden kuyusuna düşen hederdir. Hayvanların yaradığı hederdir. Su kuyusuna düşen hederdir. Rikâz'ın beşte biri zekât olarak verilir' buyurduğu bana ulaştı (beleşânî)" dedi.

b. Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Ca'fer > Avf (b. Ebî Cemîle) > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hüreyre > Resûlullâh (s.a.v.): "misle zâlik"⁸⁹

Bu isnâd diğer kaynaklardan araştırıldığında Ahmed b. Hanbel'in hocası Muhammed b. Ca'fer'in nakline, onun da Avf b. Ebî Cemîle'nin rivâyet ettiği şekle sadık kaldıkları anlaşılır. Zira bu hadisi Muhammed b. Ca'fer yerine Nadr (b. Şümeyl) vasıtasıyla Avf b. Ebî Cemîle'den nakleden İshâk b. Rahûye (v. 238), Hasan el-Basrî'nin mürsel hadisini aktardıktan sonra Avf'in şu açıklamasına yer verir:

Avf dedi ki: "Bu hadisi bana Muhammed (b. Sîrîn), Ebû Hüreyre > Nebî (s.a.v.) kanalıyla da aktardı. Onu bana Muhammed'in dışındaki râvîler de naklettiler. Hepsisi de hadisi merfû olarak rivâyet ettiler."⁹⁰

Öte yandan, bu hadisi Ebû Ömer Osmân b. Heysem el-Abdî vasıtasıyla Avf'tan nakleden Hâris b. Üsâme'nin de (v. 282) aynı sıralamayı takip ettiği görülmektedir.⁹¹

Ahmed b. Hanbel, bazen hadislerini topladığı sahâbînin müsnedine ulaşabilmek için öncesinde hem maktû hem de mürsel hadis nakletmesi gerekmektedir. Onun, Mervân b. Muâviye el-Fezârî'den naklettiği şu isnâdlar bu durumu yansıtır:

a. Ahmed b. Hanbel > Mervân b. Muâviye el-Fezârî > Yezid b. Keysan > Sâlim b. Ebi'l-Ca'd: "Namazda olduğu zaman erkeğin izni sübhanallah demesi, kadının ki ise eliyle diğer elinin üzerine vurmasıdır."⁹²

b. Ahmed b. Hanbel > Mervân > Avf > Hasan (el-Basrî) > Nebî (s.a.v.): "mislehû".

c. Ahmed b. Hanbel > Mervân > Avf > İbn Sîrîn > Ebû Hüreyre > Nebî (s.a.v.): "mislehû"⁹³

Bu örnekte Mervân'dan nakledilen lafız, tâbî'in tabakasına mensup olan Sâ-

lim'in (v. 97 veya 98) sözüdür.⁹⁴ Ahmed b. Hanbel de, hocasının naklettiği şekilde önce maktû, sonrasında ise mürsel ve mevşûl hadisi kaydetmiştir.⁹⁵

Yukarıdaki örneklerin dışında Ahmed b. Hanbel, önce hadisin metniyle birlikte mürsel isnâdı zikretmiş, sonrasında ise Ebû Hüreyre hadisini "mislehû" veya benzerî lafızlarla rivâyet etmiştir.⁹⁶

Ahmed b. Hanbel'in kaynağa bağlılığını yansıtan bu uygulaması, "sahâbe tabakasındaki ilele işaret" başlığında kaydedilenlerle birlikte düşünüldüğün her ikisi arasında şöyle bir ayırım yapılabilir: Ahmed b. Hanbel, farklı sahâbîlerin isnâdını aynı şeyh vasıtasıyla rivâyet ediyorsa genel olarak kaynağa bağlılığı amaçlamakta, farklı hocalar vasıtasıyla naklediyorsa genel olarak ilele işaret etmektedir.⁹⁷ Burada, aynı hocadan nakledilmesine rağmen farklı gözükme bir uygulama dikkat çekmektedir. Onu da açıklama ve teyit bağlamında değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

3. Açıklama veya Teyit Etme

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bazen açıklama veya teyit etmek amacıyla bir sahâbîye ait hadislerin farklı müsnedlerde nakledildiği söylenebilir. Zira Ahmed b. Hanbel bazen, kaynağa bağlılık başlığında zikredilen yapının aksine, Ebû Hüreyre'nin müsnedinde ondan gelen bir hadisi lafızıyla naklettikten sonra aynı şeyh vasıtasıyla başka bir sahâbîden aktardığı hadisi "mislehû" şeklinde rivâyet etmiştir. Buna paralel olarak, İbn Hanbel diğer müsnedlerde de önce müsned sahibinin hadisini lafızlarıyla zikretmiş daha sonra da Ebû Hüreyre rivâyetini "mislehû" diyerek eklemiştir. Bir önceki başlıkta zikredilen örnekler hatırlanırsa bu kullanımda ikinci isnâdın kaydedilmesi zorunlu gibi durmakta, daha çok teyit amacıyla nakledilmiş izlenimi vermektedir.

Bu yapıya örnek olarak Ahmed b. Hanbel'in, Abdullah b. Ömer müsnedinde, önce ondan gelen hadisi lafızıyla nakledip daha sonra da Ebû Hüreyre rivâyetini aktarması zikredilebilir. Rivâyetler şu şekildedir:

a. Ahmed b. Hanbel > Affân > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Nâfi > İbn Ömer > Hz. Peygamber: "Kıyamet gününe kadar atların alınlarına hayır bağlıdır"

b. Ahmed b. Hanbel > Affân > Hammâd b. Seleme > Süheyl > babası (Ebû Sâlih) > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber: "mislehû".⁹⁸

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 492.

⁹⁰ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 440.

⁹¹ Heysemî, *Buğyetü'l-hâris an zevâidi Müsnedi'l-Hâris* (thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî), [y.y.], 1413/1992, II, 575.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 290. Bu hadis, Yezid b. Keysân'ın, Sâlim b. Ca'd namaz kılarak yanına girme izni istemesi münasebetiyle Sâlim tarafından söylenmiştir.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 290.

⁹⁴ Sâlim b. Ebi'l-Ca'd için bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, III, 373.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 9 (Muhakkik Ahmed Muhammed Şâkir'in notu).

⁹⁶ Konunun Ebû Hüreyre müsnedindeki örnekleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 382, 492, 493, 514.

⁹⁷ Bu ayırımın istisnaları da mevcuttur. Aynı hocadan nakledilmesine rağmen muhtemelen ilele işaret edilen bir örnek için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 55 (Ahmed b. Hanbel > Affân... > Ebû Sâlih > Ebû Sa'id; Ahmed b. Hanbel > Affân... > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre).

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 101.

Bu hadis, gerek Ahmed b. Hanbel gerekse diğer müellifler tarafından hem İbn Ömer'e hem de Ebû Hüreyre'ye atfedilmiştir. Bu kullanımıyla İbn Hanbel, hocası Affân'ın rivâyet ettiği şekilde, ikinci hadisi ilkinin teyidi olarak zikretmiş gibidir. Burada İbn Hanbel'in, hocası Affân'dan naklen, her iki isnâdın ilk ortak râvîsi olan Hammad b. Seleme'nin hadisi farklı sahâbîlere nispet etmesine *ilel* açısından dikkat çekmiş olması da mümkündür. Ancak hadisin hem Ebû Sâlih kanalıyla Ebû Hüreyre'den,⁹⁹ hem de Nâfi kanalıyla Abdullah b. Ömer'den yaygın olarak nakledilmesi¹⁰⁰ ilk ihtimali daha belirgin hâle getirmektedir. Öte yandan bizzât Affân da, Ebû Hüreyre müsnedinde Hammad b. Seleme yerine Vüheyb b. Hâlid vasıtasıyla Süheyl'den nakletmektedir.¹⁰¹

Esved b. Serî'nin müsnedinde, onun hadisi aktarıldıktan sonra aynı şeyhler vasıtasıyla Ebû Hüreyre rivâyetine yer verilmesinde de benzer bir durum görülmektedir.¹⁰²

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in mevkûf bir hadisin ardından aynı hadisin merfû olarak da nakledildiğini gösteren isnâd zikretmesi söz konusu hadis hakkında daha fazla bilgi verme amacına matuf gibidir. Örneğin Ahmed b. Hanbel, *Abdullah b. Mes'ûd müsnedinde* ondan nakledilen mevkûf bir hadisin ardından, aynı hadisin Ebû Hüreyre'den nakledilen merfû bir isnâdını da zikretmiştir. *Müsned*'te zikredilen bu rivâyetler şu şekildedir:

a. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ b. İshâk > Hammâd b. Seleme > Âsım b. Behdele > Ebû Vâil > Abdullah (b. Mes'ûd): "Bir adam Allah'ın birliğine inanmanın dışında hiç bir hayırlı amel işlememişti..." (*Hadis mevkûf*)

b. Ahmed b. Hanbel > Yahyâ (b. İshâk) > Hammâd b. Seleme > Sâbit > Ebû Râfi > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber: "*mislehû*".¹⁰³

Heysemî bu hadisin Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla merfû olarak da nakledildiğini belirtmektedir.¹⁰⁴ Bununla birlikte İbn Mes'ûd'tan söz konusu hadisin daha yaygın bir şekilde mevkûf olarak rivâyet edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

⁹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, s. 319; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 521; Müslim, *Zekât* 26; Tirmizî, *Fedâilü'l-cihâd*, 10; Nesai, *Hayl* 28; İbn Mâce, *Cihad* 14; İbn Hüzeyme, *Sahih*, IV, 10, 31.

¹⁰⁰ Tayâlisî, *Müsned*, s. 252; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 520; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 49, 57, 112; Müslim, *İmâre* 26; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 524.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 383.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 24. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği her iki isnâdda da Ali b. Abdullah > Mu'âz b. Hişâm > Babası ortak râvilerdir. Bu hadisi kendi Mu'âz b. Hişâm vasıtasıyla aynı isnâdlarla eserine alan İshâk b. Râhûye de rivâyetleri Ahmed b. Hanbel gibi kaydetmiştir (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 122).

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 398.

¹⁰⁴ Heysemî merfû olarak iki isnâddan bahseder. Bunlardan birisi munkatıdır. Müellif diğerinin muttasıl olduğunu belirterek Ebu'z-Za'ra hariç diğer râvileri "ricâlû's-sahih" diye nitelendirir. Ona göre Ebu'z-Za'râ'da sika biridir (Heysemî, *Mecmâ*, X, 194-195). Ne var ki Taberânî'de nakledilen Ebu'z-Za'râ hadisi, merfû değil mevkûftur (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 353).

¹⁰⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 469-470, IX, 42.

Ahmed b. Hanbel, ikinci isnâdı zikretmekle hadisin merfû şeklini de göstermeyi amaçlamış gibidir.

4. Hatalı Olarak Farklı Yerde Nakledilen Rivâyetler

Müsned'te farklı yerlerde nakledilen bazı hadis ve eserlerin, rivâyet edildikleri müsnedle bir ilgisi görülmemektedir. Muhtemelen bu tür rivâyetler girişte söz konusu edilen sebeplerden dolayı *Müsned*'in tam olarak tertib edilmemesinden kaynaklanmıştır. Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hüreyre müsnedinde zikrettiği Ebû'd-Derdâ'dan gelen şu rivâyet örnek olarak zikredilebilir:

Ahmed b. Hanbel > Süleymân (b. Dâvûd) > İsmâil b. Ca'fer > Muhammed b. Ebî Harmele > Atâ b. Yesâr > Ebu'd-Derdâ: O, Resûlullâh'ın (s.a.v.) hutbede şöyle dediğini işitmiş: "Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) durmaktan korkan kimse için iki cennet vardır"¹⁰⁶. Ben 'zina etse, hırsızlık yapsa da mı Yâ Resûlullâh?' dedim. [...] Allah Resûlü: 'Evet, Ebû'd-Derdâ'nın burnu yerde sürtünse de' dedi.¹⁰⁷

Ebu'd-Derdâ'dan nakledilen bu hadisin öncesindeki ve sonrasındaki hadislerle ya da Ebû Hüreyre müsnediyle herhangi bir bağlantısı görülmemektedir. Ayrıca, gerek Ahmed b. Hanbel'in gerekse diğer kaynaklarda da bu hadis Ebu'd-Derdâ'ya nispet edilmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla bu hadisin, Ebû Hüreyre müsnedinde hatalı olarak nakledildiği söylenebilir.

Benzer şekilde Ebû Hüreyre müsnedinde herhangi bir şekilde öncesi ve sonrası ile bir münasebeti gözükmeyen Hz. Aişe rivâyeti yer almakta¹⁰⁹, Hz. Aişe müsnedinde ise Ebû Hüreyre hadisi zikredilmektedir.¹¹⁰

Müsned'te, hatalı olarak farklı yerde zikredilen merfû hadislerin yanı sıra, zikredildikleri müsnedle herhangi bir ilgisi gözükmeyen tâbî'in kavilleri ve daha sonraki âlimlerin rivâyetleri bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'nin müsnedinde

¹⁰⁶ Rahmân, 46.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 357.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-Vera'* (thk. Zeyneb İbrâhim el-Kârût), Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrût, 1983/1403, s. 115.; Buhârî, *et-Târihü'l-kebir* (thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvi), Dârü'l-fikr, IV, 296; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne* (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1400, II, 472; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 478; Taberânî, *Müsnedü's-Sâmiyyin* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi), Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1405/1984, II, 92; İbn Abdülberr, *İstizkâr*, VIII, 284.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 418. Söz konusu hadisi Hz. Aişe'ye nispet eden başlıca kaynaklar şunlardır: İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, VI, 168; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 755, 777; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 91, 250; Abd b. Humeyd, *Müsned* (thk. Subhî es-Samerrâi, Mahmûd es-Sa'îdî), Mektebetü's-sünne, Kâhire, 1408/1988, s. 439; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 414, VI, 83; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 128, 245

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 244. Ahmed b. Hanbel bu hadisi Ebû Hüreyre müsnedinde de tekrarlamaktadır (*Müsned*, II, 273).

Ebû Kahzam (Nadr b. Ma'bed),¹¹¹ Ziyâd b. Hudeyr,¹¹² Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî'den¹¹³ gelen rivâyetler bu konunun örneklerini oluşturmaktadır.

Bu noktada, hangi sebepten olursa olsun bir sahâbînin müsnedlerinin farklı yerde zikredilmesi olayının sadece İbn Hanbel'in *Müsned*'ine mi ait olduğu, benzeri uygulamaların diğer *Müsned* türü eserlerde görülüp görülmediği araştırılmalıdır. Bu konu aşağıda anahatlarıyla incelenecektir.

B. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin Diğer Bazı Müsnedlerle Mukayesesi

Bu başlıkta, incelediğimiz konu açısından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ndeki Ebû Hüreyre hadisleriyle, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204), Humeydî (v. 219) ve İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) *Müsned*'lerinde yer alan Ebû Hüreyre rivâyetleri genel hatlarıyla karşılaştırılacaktır.

Yukarıda adı geçen *Müsned* eserler araştırıldığında Tayâlisî'nin *Müsned*'inde herhangi bir tedâhülün bulunmadığı görülmektedir.¹¹⁴ Bu eserde Ebû Hüreyre müsnedi tamamen onun hadislerinden oluşmakta, araştırabildiğimiz kadarıyla başka müsnedlerde de Ebû Hüreyre rivâyetine rastlanmamaktadır.¹¹⁵

Humeydî'nin eserinde de fazla miktarda müsned rivâyetlerin tedâhülü gözükmemektedir. Ebû Hüreyre hadisleri arasında rastladığımız tek örnek orada Busrâ b. Ebî Busrâ'nın hadisine yer verilmesidir. Burada Humeydî öncelikle Süfyân b. Uyeyne > Zührî > İbnü'l-Müseyyeb > Ebû Hüreyre aracılığıyla Resûlullâh'ın (s.a.v.) "*Üç mescide yolculuk yapılır...*" hadisini nakletmiş daha sonra da aynı hadisi Abdulazîz b. Ebî Hâzîm > Yezîd b. Abdullah > İbrahim et-Teymî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre > Busrâ b. Ebî Busrâ > Hz. Peygamber vasıtasıyla rivâyet etmiştir.¹¹⁶ Bu tertibiyle Humeydî, söz konusu hadis için Ebû Hüreyre'nin muhtemel kaynağına dikkat çekmiş gibidir.

Bununla birlikte Humeydî, Ebû Hüreyre hadisinden sonra bazen sahâbe ve tâbî'nin kavline yer vermektedir. Örneğin müellif, Süfyân b. Uyeyne > Zührî > İbnü'l-Müseyyeb > Ebû Hüreyre aracılığıyla Resûlullâh'ın (s.a.v.) "*Benim şu mescidimde namaz kılmak, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerde kılınan namazlardan bin kat daha hayırlıdır*" hadisini zikrettikten sonra Abdullah b. Zübeyr'in "*Mescid-i Harâm'da kılınan namaz, diğer mescidlerde kılınan namazlardan yüz kat daha sevaptır*" hadisini nakletmektedir. Ebû Hüreyre müsnedi olmasına rağmen Humeydî'nin ikinci rivâyeti konu bakımından münasebeti nedeniyle zikrettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Ebû Hüreyre müsnedindeki Mücâhid,¹¹⁸ Hasan el-Basrî,¹¹⁹ İbn Tâvûs,¹²⁰ rivâyetleri de muhtemelen öncesinde nakledilen Ebû Hüreyre hadisine konu bakımından ilgileri nedeniyle kaydedilmişlerdir.

İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inde¹²¹ ise farklı amaçlarla müsnedler arasında birçok tedâhülün bulunduğu görülmektedir. Bu amaçların en belirginini, nakledilen hadisin manasını teyit eden rivâyetlere yer verilmesidir. Bu konuda İshâk b. Râhûye'nin, bir bütün olarak *Müsned*'ine kaydettiği şeyhi Külsüm b. Muhammed b. Ebî Sidre'nin rivâyetleri arasında naklettiği hadisler dikkat çekicidir. Müellif, Külsüm b. Muhammed > Atâ b. Ebî Müslim > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber isnâdıyla on dokuz hadis naklettikten sonra aynı isnâda İslâm'da yeni bir şey çıkaran şahısları kötileyen bir rivâyete yer vermiştir. İshâk b. Râhûye'nin sonraki rivâyetleri şu şekildedir:

a. İshâk b. Râhûye > Cerîr > Amr b. Kays > Ümeyye b. Yezîd eş-Şâmî > Hz. Peygamber: "... Hz. Peygamber'e şöyle soruldu. Ya Resûlullâh (s.a.v.) hades nedir? Allah Resûlü: 'Kimseyi öldürmemiş birinin canına kıymak, kisasın dışında birinin organını kesmek ve sünnet dışında bir bidat çıkarmak' diye karşılık verdi.'" (Hadis mürsel)¹²²

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 296. Ebû Kahzem'in Enes b. Mâlik'ten hadis işittiği nakledilmektedir (İbn Hibbân, *Sikât*, V, 475). Hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 165.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 301. Ziyâd b. Hudeyr hakkında bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 312.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 520.

¹¹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, s. 303-339.

¹¹⁵ Tayâlisî'nin *Müsned*'inde makale boyunca araştıma dışında tuttuğumuz bir hadisin tabiiin râvisi tarafından atıf harfiyle iki sahâbîye nispeti (Tayâlisî, *Müsned*, s. 189, 295, 314), tabiiin râvinin iki sahâbe arasında şüphe izhar etmesi (*Müsned*, s. 308) tavih yapılması (*Müsned*, s. 269) bir sahâbînin rivâyetinin diğer sahâbîye sorulması (*Müsned*, s. 332, 355) gibi durumlar mevcuttur. Ayrıca Tayâlisî, Hz. Sevde'nin müsnedinde, Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'in sonrasında da Hz. Sevde'nin ifadelerini naklettiği bir rivâyeti bulunmaktadır (*Müsned*, s. 229).

¹¹⁶ Humeydî, *Müsned*, II, 421 (no. 943-944).

¹¹⁷ Humeydî, *Müsned*, II, 430 (n. 940, 941). Humeydî ikinci rivâyetin içinde Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve diğer mescidleri fazilet açısından değerlerini nakleden Süfyân b. Uyeyne'nin kavline de yer vermektedir.

¹¹⁸ Humeydî, *Müsned*, II, 437 (no. 961-962). Mücâhid'in rivâyeti mürseldir.

¹¹⁹ Humeydî, *Müsned*, II, 476 (no. 1118-1119). Bu rivâyette Ebû Hüreyre'den anne hakkını anlatan bir hadis naklettikten sonra Süfyân b. Uyeyne'den, "Alimler iyiliğin üçte ikisi anneye üçte biri babaya ait olduğunu düşünüyorlardı" ifadesi nakledilmiştir (no. 1118). Bir sonraki rivâyette ise Humeydî, Süfyân'ın ifadelerini farklı bir şeyhi tarafından Hasan el-Basrî'den nakletmektedir (no. 1119).

¹²⁰ Humeydî, *Müsned*, II, 453-454 (no. 1051-1052). İbn Tâvûs'un rivâyeti mürseldir.

¹²¹ İshâk b. Râhûye, *Müsned* (Muhammed Muhtâr el-Müftî), Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, Beyrût, 1423/2002.

¹²² İbn Hacer hadis hakkında şu açıklamayı yapar: "İsnadı hasendir. Ancak hadis mürsel veya mu'daldır" (İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye* -thk. Ömer İmân Ebû Bekir-, Dârü'l-âsime/Dârü'l-gays, Beyrût, 1420/2000, XXIV, 529).

b. İshâk b. Râhûye > Bakiyye b. Velîd > Muhammed el-Kuşeyrî > Humeyd b. Alâ > Enes (hadisi merfû olarak naklediyordu): "Allah bidatçıların tevbesini kabul etmez".¹²³

Benzer şekilde Külsüm > Atâ > Ebû Hüreyre hadisleri arasında farklı bir isnâdla Ebû Bekre'den merfû,¹²⁴ İbn Abbâs'tan mevkûf bir hadise yer verilmiştir.¹²⁵ Bu rivâyetler, görünüşe göre bir önceki hadisi teyit etmeye ve açıklamaya yöneliktir. Her iki yerde de müellif, söz konusu hadisleri naklettikten sonra Külsüm rivâyetlerine devam etmiştir.

Ebû Hüreyre müsnedindeki, Enes b. Mâlik,¹²⁶ Câbir b. Abdullah,¹²⁷ İbn Abbâs,¹²⁸ Ka'b el-Ahbâr¹²⁹ ve Ebû Ca'fer (Muhammed b. Bâkır)¹³⁰ rivâyetlerinin, öncesinde nakledilen Ebû Hüreyre hadislerini teyit ya da açıklamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in yaptığı gibi İshâk b. Râhûye de bazen sahâbe râvîsindeki illete dikkat çekmek için hadisin farklı sahâbîden de nakledildiğini göstermiştir, denebilir. Onun Ebû Hüreyre müsnedinde naklettiği bir hadis şu şekildedir:

a. İshâk b. Râhûye > Yahyâ b. Âdem > Şerîk > el-Eşas b. Ebi's-Şa'sâ > Ebû'l-Ahvas (Avf b. Mâlik) > Ebû Hüreyre: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bir adamın cemaatle kıldığı namaz (in sevab)ı, tek başına kılınan yirmi beş namaz (sevabından) üstündür."¹³¹

b. İshâk b. Râhûye > Hişâm b. Abdülmelik > Ebû Avâne > el-Eş'as b. Ebi's-Şa'sâ > Ebû'l-Ahvas (Avf b. Mâlik) > Ebû Hüreyre: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cemaatle kılınan namaz, tek kılınan namazdan yirmi beş derece daha sevaptır."

c. İshâk b. Râhûye > Nadr (b. Şumeyl) > Şu'be > Katâde > Ukbe b. Vessâc > Ebu'l-Ahvas > Abdullah (b. Mes'ûd) > Hz. Peygamber: "nahvehû"¹³¹

Üç isnâdda da ortak râvî olan Ebû'l-Ahvas, aynı hadisi, ilk iki rivâyette Ebû Hüreyre'ye, üçüncü rivâyette ise Abdullah b. Mes'ûd'a nispet etmektedir. Burada İshâk b. Râhûye'nin, Ebû Hüreyre müsnedi olmasına rağmen Abdullah b. Mes'ûd rivâyetini söz konusu illete işaret etmek için farklı hocaları vasıtasıyla kaydettiği anlaşılmaktadır. Esas aldığımız İshâk b. Râhûye Müsned'inde Abdullah b. Mes'ûd müsnedi yer almadığı için müellifin bu kullanımıyla tercihte mi bulunduğu yoksa sadece illeti göstermeyi mi amaçladığını tespit etmek müm-

¹²³ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 173.

¹²⁴ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 183.

¹²⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 193.

¹²⁶ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 163 (hadis merfû).

¹²⁷ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 93 (hadis merfû).

¹²⁸ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 157 (hadis mevkûf).

¹²⁹ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 157 (maktû rivâyet).

¹³⁰ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 178 (maktû rivâyet). Sonrasında ise başka bir isnâdla İbn Mübârek'in hadisle ilgili bir açıklaması zikrediliyor.

¹³¹ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 135.

kün gözükmemektedir. Temel hadis kaynaklarında söz konusu hadis her iki sahâbîye de nispet edilmekle birlikte onun yaygın bir şekilde Ebû Hüreyre'den nakledildiği belirtilmelidir.¹³² Özel olarak Ebu'l-Ahvas > Ebû Hüreyre ve Ebu'l-Ahvas > Abdullah isnâdını *İlel'*inde değerlendiren Dârekutnî ise ikinci isnâdın sahîh olduğu görüşündedir.¹³³

Benzer şekilde İshâk b. Râhûye, Ebû Hüreyre müsnedinde onun hadisini Zührî kanalıyla nakletmiş, daha sonra da farklı bir şeyhinden yine Zührî kanalıyla aynı hadisin Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğini "mislehû" diyerek göstermiştir.¹³⁴

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde olduğu gibi, İbn Râhûye'nin Müsned'inde de zikredildiği yerle pek ilgisi kurulamayan rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin Ebû Hüreyre'den nakledilen "Zekât malına hiyanet eden sanki zekâtı vermeyen kişidir" hadisinden sonra tamamen farklı bir isnâdla İbn Ömer'den "Zekâtı veren, ihtiyaçtan dolayı onu alandan daha büyük sevaba sahip değildir" hadisini mevkûf olarak nakletmiştir.¹³⁵ Ebû Hüreyre müsnedinde İbn Ömer'den nakledilen ikinci rivâyetin, her ikisi de zekât konusunda olması dışında, ilk rivâyette bir ilgisi gözükmemektedir. Benzer şekilde İshâk b. Râhûye, Ebû Hüreyre müsnediyle pek ilgi kurulamayan iki maktû rivâyeti de kaydetmektedir.¹³⁶

III. Özet ve Sonuçlar

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin tertibindeki çeşitli problemlerin yanı sıra, bir sahâbînin müsnedinde farklı sahâbîlerin hadislerinin bulunduğu veya söz konusu sahâbînin rivâyetlerinin diğerlerinin hadislerine karıştığı âlimler tarafından belirtilmiştir. Gerçekten de Müsned'e kısa bir bakış, bu iddiayı doğrulamaktadır. Bu çalışmada, Ebû Hüreyre müsnedi örnek alınarak, söz konusu

¹³² Hadisi Ebû Hüreyre kanalıyla nakleden eserler: Rabî b. Habîb, *el-Câmiü's-sahîh* (thk. Muhammed İdrîs, Dârü'l-hikme/Mektebetü'l-istikâme, Beyrût/Umân, 1415/1995, s. 93; *Muvatta*, Salâti'l-cemâa 1; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 226; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 475, 501, 525 (Ebû'l-Ahvas tarihiyle); Buhârî, *Ezân* 30; Müslim, *Mesâcid* 245, 246; Nesâî, *İmâme* 42; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 400, 403, Hadisi Abdullah b. Mes'ûd'tan nakleden eserler: İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 226, 227; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 376, 437, 452, 465, *Bezzâr*, *Müsned* (thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah), Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medîne, 1414/1993, V, 424; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 413, 418; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 363; Şâfi, *Müsned* (thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah), Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medîne, [t.y.], II, 152-155. Hadisi Abdullah b. Mes'ûd'tan nakledenler Ebu'l-Ahvas tarihini kullanmışlardır.

¹³³ Dârekutnî, *İlel*, IX, 45.

¹³⁴ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 191. Dârekutnî bu rivâyetleri *İlel'*inde tartışmış ve Abdullah b. Ömer'den gelen rivâyetin mahfûz olduğunu belirtmiştir (*İlel*, IX, 194).

¹³⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 176.

¹³⁶ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, s. 162.

tedâhülün hata sonucu mu yoksa bilinçli bir davranışın ürünü mü olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve elde edilen sonuçlar İbn Hanbel'in muasırı sayılabilecek âlimlerin *Müsned*'leriyle karşılaştırılmıştır.

Burada araştırma konusu yapılan, aynı hadisin tâbi'i râvîsi tarafından iki sahâbiye de “*an Ebî Hüreyre ve Ebî Sa'îd el-Hudrî*” şeklinde atıf harfiyle ya da “*an Ebî Hüreyre ev Ebî Sa'îd el-Hudrî*” şeklindeki *şekk* ifadesiyle zorunlu olarak meydana gelen tedâhül değildir. Bu makalade, aynı rivâyetin içinde, hadisin râvîlerinden birinin söz konusu hadisin falan sahâbiden aktarıldığını açıklaması ya da isnâdın tahvile sevk edilmesi de araştırılmamıştır. Zira *Müsned* kitaplarında bu tür tedahüllerin bulunması zaten kaçınılmaz gözükmektedir ve söz konusu durum Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bol miktarda mevcuttur.

Bu makalede ayrı bir hadis olarak nakledilmiş olmasına rağmen, Ebû Hüreyre'nin müsnedindeki farklı sahâbilerin hadisleri incelenmiş, buna paralel olarak Ebû Hüreyre'nin de diğer müsnedlerdeki rivâyetleri araştırılmıştır. Hemen belirtilmesi gerekir ki, *Müsned*'teki bu çeşit tedâhül ile ilgili olarak müellifinden veya *Müsned* râvîlerinden herhangi bir açıklama tarafımızdan tespit edilememiştir. Bu makalede takip edilen metot, Ebû Hüreyre müsnedinde ona ait olmayan rivâyetlerin tek tek tespit edilerek öncelikle *Müsned* içindeki daha sonra da, başta hadis kaynakları olmak üzere klâsik metinlerdeki kullanımlarını araştırmaktır. Ebû Hüreyre'nin farklı sahâbilerin müsnedlerindeki rivâyetleri de aynı metotla incelenmiştir.

Bu metotla yapılan çalışmanın neticesinde *Müsned*'teki söz konusu tedahüllerin, büyük oranda bilinçli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kullanımlarda dikkati çeken en önemli ayrımlar, müellifin iki farklı sahâbînin hadisini naklederken söz konusu rivâyetleri aynı şeyhten alıp almamasıdır. İncelediğimiz örneklerden ortaya çıktığı üzere şayet Ahmed b. Hanbel, Ebû Hüreyre'den gelen hadisi müteakip, aynı hadisi farklı bir şeyhi vasıtasıyla başka bir sahâbiye nispet etmişse genel olarak her iki isnâddaki ortak râvîden kaynaklanan bir illete dikkat çekilmekte hatta rivâyetin zikredildiği müsnede göre bir tercih yapılmaktadır. Bu rivâyetler aynı hocadan nakledilmişse, bu durum büyük oranda müellifin kaynağına bağlılığını göstermektedir. Zira bu gibi yerlerde müellifin şeyhi, muhtemelen, önce başka bir sahâbînin hadisini nakletmiş daha sonra da Ebû Hüreyre'nin hadisini “*mislehû*” diye peşine eklemiştir. Ahmed b. Hanbel de asıl maksadı olan Ebû Hüreyre hadisini söz konusu şeyhten lafzıyla dinlemediği için her iki isnâdı da rivâyet etmek durumunda kalmıştır. Öncelikle müsnedi toplanan sahâbînin hadisi verilip ardından yine aynı şeyhle başka bir sahâbîden gelen rivâyetin nakledilmesi ise büyük oranda ilkini teyit amacına matuf olmalıdır. Burada, müellifin söz konusu iki isnâdda yer alan bir illeti hocasından naklen kaydetme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan *Müsned*'te zikredildikleri yerle herhangi bir ilgisi kurulamayan merfû rivâyetler bulunmakta, sahâbe ve tâbi'în kavilleri yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'iyle, yakın sayılabilecek zaman diliminde yaşamış Tayâlisî, Humeydî ve İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'leri karşılaştırıldığında son ikisinin *Müsned*'lerin de İbn Hanbel'in kitabında olduğu gibi tedâhüllerin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu iki eserde tedahüller, daha çok, önce nakledilen hadisi açıklayan veya manasını teyit eden rivâyetlerdir. Buna ek olarak İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inde *ilele* ait örnekler de bulunmaktadır. Ayrıca bu eserde, zikredildiği yerler ilgisi gözükmeyen hadisler de tespit edilmiştir. Tayâlisî'nin *Müsned*'inde ise -Ebû Hüreyre müsnedi çerçevesinde- herhangi bir tedâhüle rastlanmamıştır.

Gerek Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gerekse diğer *Müsned* eserlerde görülebilen bir sahâbînin müsnedinin farklı müsnedlerde bulunabileceği hususu, hadislerin sayımı konusunu da doğrudan ilgilendirmektedir.¹³⁷ Çünkü bir sahâbînin müsnedinde farklı sahâbîlerin rivâyetlerinin olabileceği, buna paralel olarak da söz konusu sahâbenin hadislerinin farklı yerlerde bulunabileceği hususu göz ardı edilen sayımlarda hataya düşülmesi kaçınılmaz olacaktır. Örneğin, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsned*'i çalışmasında yazar¹³⁸, *Müsned*'teki sahâbîlerden gelen hadis sayılarını kitabın muhakkiki Habîburrahmân el-'Azamî'nin numaralandırmasını esas alarak belirlemiştir. Yazara göre, sözgelimi, Humeydî'nin *Müsned*'inde 463–536 rakamları arasında hadisleri nakledilen Abdullah b. Abbas'ın 74 rivâyeti bulunmaktadır.¹³⁹ Ancak *Müsned*'lerdeki bir sahâbenin hadis sayısını söz konusu eserde zikredilen numaralandırmaya göre belirlemek elinizdeki makalede incelediğimiz nedenlerden dolayı yanıltıcıdır. Zira Humeydî'nin *Müsned*'inde de, zikredilen rakamlar arasında İbn Abbas'a ait olmayan rivâyetler ve hadisler bulunmaktadır.¹⁴⁰

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde görülen yapı, Juynboll tarafından ileri sürülen isnâdların zaman geçtikçe sahîhleştiği,¹⁴¹ başka bir deyişle II. yüzyılda kusurlu olan isnâdların –mürsel rivâyetler gibi- III. yüzyıl eserlerinde muttasıl olarak nakledildiği düşüncesi hakkında da ipuçları sunmaktadır. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir hadisin mürsel ve muttasıl şekillerinin ardarda zikredildiği örnekler düşünülürse, müellifin, Ebû Hüreyre'nin muttasıl rivâyetine ulaşabilmek için öncesinde aynı şeyhten aldığı mürsel rivâyeti nak-

¹³⁷ bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsîs şerhu İhtisârî Ulûmî'l-hadîs*, Mektebetü dâri't-türâs, 1423/2003, s. 155. krş. Mustafa Karataş, *Hadislerin Artması ve Sayısı*, s. 125.

¹³⁸ A. Kadir Evgin, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsned*, İlahiyat, Ankara, 2004, 151-155.

¹³⁹ Humeydî, *Müsned*, I, 220-246.

¹⁴⁰ Metinde geçen numaralar arasında Abdullah b. Abbâs'a ait olmayan başlıca rakamlar şu şekildedir: 473 (Süfyan b. Uyeyne'nin yorumu), 474 (Ubeyd b. Umeyr'in yorumu), 479 (Hz. Ömer'in bir uygulaması), 505 ve 506 (İbnü'l-Münkedir'in kavli). Öte yandan Ubey b. Ka'b'ın müsnedinde ise İbn Abbas'ın kavline yer verildiği görülmektedir (*Müsned*, I, 183, no. 372).

¹⁴¹ Juynboll, “Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadith literature”, *Arabica*, 1992, s. 299.

letmesi dikkat çekmektedir. Bu kullanım, herşeyden önce III. asrın önde gelen muhaddislerinden biri olan İbn Hanbel'in zihninde isnâdları sahîhleştirme fikrinin bulunmadığını göstermektedir. Öte yandan İbn Hanbel'in, şeyhinin naklettiği lafza bağlılıktan dolayı önce mürsel rivâyeti zikredip daha sonra muttasıl rivâyeti nakletmesi, II. yüzyılda mürsel ve muttasıl rivâyetlerin bir arada bulunduğu fikrini destekleyen bir argümandır. Nitekim İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inde de çağdaşı İbn Hanbel'in *Müsned*'indeki yapıyla örtüşen örneklerin bulunması, II. yüzyıldaki mürsel rivâyetlerin III. yüzyılda sistemli olarak muttasıl hâle getirildiğini değil, bu yüzyılda telif edilen eserlerde, genel olarak, bir önceki yüzyılın muttasıl rivâyetlerinin tercih edildiğine işaret etmektedir. Burada hemen belirtilmelidir ki söz konusu durum, mürsel, mev-kûf ya da maktû olan isnâdların özellikle zayıf râviler tarafından merfû muttasıl şeklinde nakledildiği görüşünü değil, bu eylemin muhaddislerin çoğunun müdâhil olduğu sistemli bir şekilde yapıldığı öngörüsünü olumsuzlamaktadır.

“Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbiler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i - Ebû Hüreyre Örneği-”

Abstract: Bu çalışmanın amacı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde belirgin şekilde görülen, bir sahâbînin müsnedinde neden farklı sahâbîlerin hadislerinin yer almış olabileceğini Ebû Hüreyre örneğinde araştırmaktır. Zira *Müsned* eserlerin tasnifini göz önüne alarak İbn Hanbel'in *Müsned*'inde de bir sahâbîden gelen bütün hadislerin topluca bir arada bulmayı bekleyen bir okuyucu için Ebû Hüreyre müsnedinde farklı sahâbîlerden gelen hadislerin yer alması, buna paralel olarak da onun hadislerinin diğer müsnedlerde zikredilmesi şartıcı bir durumdur. Elinizdeki makalede İbn Hanbel'in *Müsned*'inde söz konusu tedahülle ne kastedilmiş olabileceği araştırılmış, ulaşılan sonuçlar çağdaşı sayılabilecek diğer müelliflerin *Müsned*leriyle de ana hatlarıyla mukayese edilmiştir.

Citation: Bekir Kuzudüşli, “Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbiler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i –Ebû Hüreyre Örneği–”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/2, 2010, ss. 69–95.

Key words: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Ebû Hüreyre, *İlel*, *Mürsel*.